

МОВНА КАРТИНА СВІТУ У ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОМУ АСПЕКТІ

Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка

У статті розглядається специфіка формування сучасної мовної картини світу в свідомості молоді у філософсько-освітньому контексті, досліджуються проблеми, які виникають під час цього процесу.

Вступ

Стан освіти України можна оцінити як стан нерівноваги, як своєрідну «зупинку» перед вибором. Для такого стану властива маргіальність, нестійкість, спрямованість до філософського знання, адже суто наукових знань, у тому числі педагогічних, у випадку вибору концепції реформування, що ґрунтується на Національній доктрині розвитку освіти України в XXI ст., метою якої є створити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості, формування покоління, здатного створювати й розвивати цінності громадянського суспільства, замало, оскільки «наука не займається питаннями добра і зла, вона не може пояснити цілей, яких ми прагнемо. Тільки філософія може, повинна і здатна це зробити» [7, с. 33]. Осмислення освіти у контексті цілісної картини розвитку суспільства можливе лише у межах філософії, а тому найважливішим для сучасної освіти є питання: яку ж філософію взяти за основу реформування всіх напрямів навчання і виховання людини XXI століття? Виділяють кілька основних існуючих напрямів як у філософії, так і в освіті – холістичний, плюралістичний, комунікативно-синтетичний [див. їх аналіз у праці: 14, с. 316-350]. Перший із них виходить із того, що треба зробити таку філософію й відповідну їй систему освіти, які узагальнювали б основні досягнення всіх інших учень, а також педагогічної теорії і практики. Так, російський науковець Б. Гершунський виходить із наявності загального постулату «один світ – одна система», з того, що «альтернативи» вказаному системно-утворюючому інтеративу немає... Будь-яка сепаратизація породжує розкол, роз'єднання, суперечності та ворожнечу, яку важко подолати. Такий напрям у філософії і освіті, що отримав назву гармонійно-цілісного чи холістичного, і зараз є досить поширеним у філософії та освіті. Це обумовлено актуалізацією вирішення проблем досягнення більшої злагоди, єдності людей...» [див. у праці: 14, с. 329], хоча б у вирішенні їхніх найгостріших проблем. «Так, в Україні нині дуже популярна ідея досягнення соборності всього нашого народу» [14, там само] або об'єднання у межах європростору. Набуває популярності ідея глобальної єдності, яку вже сьогодні, на думку деяких дослідників, починає обслуговувати окрема мова – «глобіш» (globish), або «стандартна світова розмовна англійська» (Word Standard Spoken English), що виникла на основі англійської мови [12].

Аналіз публікацій

Світ людей, що прагнуть об'єднатися у межах держави, європейського або глобального простору, потребує спільного мовного засобу, а, отже, й єдиної мовної картини, що, безперечно зумовлює актуалізацію її формування. Що ж концептуально стоїть

за терміном «мовна картина світу»? Існує чимало визначень. Наведемо деякі. На думку А. Залізняка, мовна картина світу, що історично склалася в буденній свідомості мовного колективу, відображає в мові сукупність уявлень про світ, це певний спосіб концептуалізації дійсності, а саме поняття мовної картини світу містить дві зв'язані між собою, але різні ідеї: 1) картина світу, пропонована мовою, відрізняється від «наукової» (у цьому значенні вживається також термін «наївна картина світу») і 2) кожна мова «малює» свою картину, що зображає дійсність трохи інакше, ніж це роблять інші мови [6]. Заслугує на увагу визначення Г. Колшанського, який відзначає, що у відображенні картини світу мова є лише формою вираження понятійного змісту, отриманого у процесі людської діяльності, а тому недоцільно розглядати мовне пізнання, мовний світ та мовну картину світу окремо від цього змісту [8]. Про вторинність мовного відображення щодо концептуальної картини світу пише В. Красних і Л. Лисиченко. Мовна картина світу, згідно із В. Красних, це «своєрідна матеріальна форма, в якій картина світу закріплюється та реалізується» [9, с. 66]. Як зазначає Л. Лисиченко, саме в мовній картині світу «виявляється своєрідність членування концептуальної картини світу у різних народів. Концептуальна картина світу є підґрунтям мовної картини, однак концептуальна картина є універсальнішою і спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ, у той час як мова відображає досвід кожного народу і виявляє не тільки спільні знання, а й своєрідність бачення світу, тобто особливість мовної картини світу полягає в тому, що вона дає цілісні, однак загальні уявлення про світ» [10, с. 40]. Мовна картина світу, у визначенні В. Жайворонка, – це мозаїкоподібна польова система взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля й внутрішнього світу людини [5, с. 26]. Т. Лучечко розуміє мовну картину світу як спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу; інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами [11, с. 50-59]. Мовні картини світу, вважає І. Покровська, це відображення світу у свідомості того чи іншого етносу. За Л. Готовкіною, мовна картина світу – це історично сформована в повсякденному пізнанні спільноти та відображена в мові сукупність уявлень про світ, певний спосіб концептуалізації дійсності. Мовна картина – це системне та цілісне відображення дійсно-

сті за допомогою різноманітних мовних засобів, це сукупність уявлень про світ, які репрезентовані в значенні різноманітних слів та виразів мови, що створюють єдину систему поглядів та установок [3, с. 72-73]. У деяких визначеннях акцентується увага на соціокультурній значущості спільної мовної картини для представників етносу. Про це йдеться у роботі Ю. Агресяна, що відзначав: кожна мова відображає власний спосіб сприйняття та організації світу. Вся сукупність значень утворює єдину систему поглядів, що є обов'язковою для всіх носіїв мови і називається мовною картиною світу [1, с. 37-36]. Л. Вайсгербер описав механізм передачі картини світу, репрезентовану мовними засобами: «словниковий запас конкретної мови включає в себе сукупність понятійних мисленневих засобів, якими керується мовна спільнота. По мірі того, як кожний носій мови вивчає цей словник, усі члени мовної спільноти оволодівають цими мисленневими засобами, тому можна зробити висновок, що рідна мова містить у своїх поняттях певну картину світу і передає її членам мовної спільноти» [фрагмент статті Л. Вайсгербера «Зв'язок між рідною мовою, мисленням та дією» (1930) цитовано за працею: 4].

Із зазначеного вище випливає **мета статті** – розглянути історію впровадження та вивчення мовної картини світу, з'ясувати актуальність цих досліджень у контексті філософсько-освітніх напрямів – холістичному, плюралістичному та сучасному.

Основна частина

Що дає для дослідників різних наук впровадження терміну «мовна картина світу»? Передусім те, що поняття, позначене цим терміном, пов'язане з антропоцентричним поглядом на дійсність, за яким людина усвідомлює себе «мірою всіх речей», адже світ не розкривається інакше, як тільки перед нею. Впровадження цього терміну в обіг філософами і педагогами припускає сприйняття світу як картини лише тому, що є спостерігач, здатний досягнути дійсності завдяки своїм можливостям і досвіду, а тому будь-яке пізнання, у тому числі те, що має місце в освітніх закладах, відбувається одночасно з осягненням світу людей, сутності людини. А отже, будь-яка картина світу є відображенням, або ж картиною й самої людини. Ще І. Кант вважав, що упорядкування і структура виникає не з пізнаваних нами речей, а з нас самих. Він стверджував: будь-яке пізнання оформлене суб'єктом [Скирбех Г. за працею: 2, с. 33]. Це уявлення зумовлює і певне епістемологічне бачення світу, при якому «людина не втручається в природний хід речей, а лише споглядає те, що відбувається довкола – вона просто дивиться на світ, начебто дивиться на картину, що висить на стіні художнього музею (тут цей образ картини наочно виражає суть пізнавального процесу)» [2, с. 33].

Яке дослідницьке значення має термін, що презентує світ у вигляді картини? Мотивування впровадження терміну знаходимо у Л. Вітгенштейна, який уперше впровадив термін «картина світу» у «Логіко-філософському трактаті» (лише згодом в антропологію і семіотику це поняття прийшло з праць німецького вченого Л. Вайсгербера). Л. Вітгенштейн пропонував бачення навколиш-

нього світу як споглядання за картиною, причому світ, з точки зору філософа, скінчений, а його межі окреслені мовою, як рамою. Дослідник із позицій механіцизму запропонував уявити «білу поверхню, на якій безсистемно розташовані чорні плями». Далі філософ писав: «Тепер ми можемо говорити: яку б картину вони не утворювали, я завжди можу зробити її опис як завгодно точним, покриваючи цю поверхню достатньо дрібною сіткою, складеною з квадратів, і кажучи про кожен квадрат, білий він чи чорний. Отже, я проводитиму опис поверхні як єдиної форми. Ця форма є довільною, оскільки я міг би з таким же успіхом застосувати сітку з трикутників або шестикутників. Може здатися, що уявлення за допомогою трикутної сітки було б простішим, тобто ми могли б точніше описати поверхню за допомогою рідкішої (groberen) трикутної сітки, ніж за допомогою дрібнішої, складеної з квадратів (або навпаки) і т. д. Різним сіткам відповідають різні системи опису світу» [Витгенштейн Л. за працею: 2, с. 31-32]. Насправді феномен, що позначається терміном «мовна картина світу», лише віддалено нагадує картину (спільність у здатності відображати дійсність), адже він перебуває у постійному розвитку, застиглість для нього не властива, і поставити його перед собою для споглядання людина не може – феномен є відображенням світу лише у її свідомості. Між тим з дослідницьких міркувань термін виправданий: ним людина вихопила з виру життя постійно мінливе, що є складовою її свідомості, ніби сфотографувала свій внутрішній Всесвіт і занурилась у його вивчення.

Чи детерміноване виникнення досліджень мовної картини світу певним ступенем пізнання людиною себе і світу? Факт загостреного інтересу науковців сучасності до проблем, так або інакше пов'язаних із мовною картиною світу, свідчить про це. В. Сиров вважає, що бачення світу як картини було не випадковим. Воно відтворювало й відтворює певний етап у розумінні себе і способів свого відношення до світу. Одну зі своїх праць М. Хайдеггер навіть назвав «Час картини світу» [15, с. 35, 41-62]. У цій праці він пише: «Не дивно, що тільки там, де світ стає картиною, вперше постає гуманізм» [15, с. 51]. За В. Сировим, метафора «картини світу» не може бути застосована до античного та середньовічного світобачення. Оскільки «культури античності та середньовіччя ніколи не сприймали і не могли сприйняти світ як щось їм протиставлене або виставлене перед ними. Там, де індивід або співтовариство сприймають себе як частину деякого цілого, там немає і не може бути протиставлення себе світові, а значить - не може бути і картини світу» [13, с. 18]. Далі філософ доводить, що бачення світу як картини є свого роду унікальним надбанням Нового часу, в епоху, коли людина досягнула знаменне суб'єкт-об'єктне відношення, де думка «приречена битися в рамках опозиції віддзеркалення / конститування» [13, с. 19].

Більш докладно у контексті широкого аналізу епох розглядає становлення погляду на мову як картину світу М. Шигарева. Вона запропонувала дослідження історії вивчення ролі мовної картини світу в процесі наукового пізнання й у процесі формування буденної (повсякденної) свідомості, соціальної зумовленості різних типів мовної картини сві-

ту, її ролі в соціальних процесах у контексті поступового розвитку самої структури мовної картини світу, її дедалі виразнішої ролі у пізнавальних процесах, передусім у соціальному пізнанні. Дослідниця в історії філософії виділила сім етапів осмислення зв'язку мови (мовної картини світу) і мислення, пізнання. Перший етап пов'язаний із античною філософією і встановленням у ній зв'язку між предметом та його назвою, поняттям і словом, що називає його, та аналізом цього зв'язку в працях Платона й Аристотеля. Зв'язок мислення й мови зацікавив філософів античності передусім щодо співвідношення слова і відповідної ідеї, але в їхніх працях ще не йшлося про цілісну мовну картину світу. Другий етап – від раннього Середньовіччя до XVIII ст. – пов'язаний із формуванням уявлень про «символічний світ» Біблії (тут істотний внесок зробив Г. Сковорода) і про мовний світ науки (зокрема у працях Г. Лейбніца і А. Лавуазьє). Уявлення про «мовну картину світу» («мовний світ») уперше оформлюється в ранньому Середньовіччі у зв'язку з тлумаченням Біблії. Третій етап – кінець XVIII - середина XIX ст. – пов'язаний із вивченням, зокрема В. Гумбольдтом, екзотичних мов і формуванням уявлення про національний дух як мовотворчий і світотворчий чинник. Четвертий етап – друга половина XIX ст. – пов'язаний із розумінням можливості в природничих науках створити кілька альтернативних і внутрішньо несуперечливих картин світу, кожна з яких задається певною системою понять і логічних зв'язків (передусім, ідеї Г. Фреге, а згодом Л. Вітгенштейна). П'ятий етап – перша половина XX ст. теж пов'язаний із іменем Л. Вітгенштейна відзначається тим, що філософські міркування передбачають аналіз природної мови як носія істини. На шостому етапі (із середини XX ст.) під впливом соціальних зрушень та через посилення ролі мас і масової свідомості у соціальних процесах увага переноситься на роль мовної картини світу в соціальному пізнанні та соціальній поведінці. Цей поворот до філософського дослідження зв'язку мовної картини світу й соціального мислення, соціального пізнання та поведінки тісно пов'язаний із висунуттям на перший план у філософії проблеми людини, визнанням відносно самостійної (у певні періоди навіть провідної) ролі свідомості соціальних груп і типів у соціальному процесі (Е. Кассігер, К. Поппер, Х. Ортега-і-Гассет та ін.). Сучасний – сьомий етап – характеризується аналізом у філософії (й водночас – лінгвістиці) розмаїття структур мовних картин світу в їхніх конкретних проявах [16].

Саме на цьому – сьомому етапі – усвідомлення зв'язку мови (мовної картини світу) і реалій соціального життя знаходить вияв у філософсько-освітніх напрямках – холістичному, плюралістичному та напрямі, одним із засновників якого був видатний мислитель К. Ясперс. Холістичний напрям, про який йшлося вище, не став головним у сучасній філософії. У XX столітті він був підданий нищівній критиці. Кожна з холістичних концепцій, як це розкрив видатний філософ К. Поппер, має на меті перебудувати «суспільство загалом» за певним планом. Оскільки це викликає опір значної частини людей певного суспільства, то К. Поппер пише, що будь-яка холіс-

тична «спроба контролю веде до тиранії» [14, с. 329]. Найвідомішою нам є така спроба перебудови суспільства на холістичних засадах – марксистсько-ленінська (і сталінська) концепція. Але в історії людства їх було набагато більше, зокрема, і в історії християнства та інших релігій. Ці недоліки холістичних концепцій обумовили те, що в філософії й соціології XX століття все більшу роль стали відігравати плюралістично-релятивістські ідеї, на основі яких здійснювалося становлення другого основного напрямку в їхньому розвитку. Цей напрям і досі вважається пріоритетним. Так, на Всесвітньому філософському конгресі в 1998 році спостерігався «величезний спектр [...] відмінностей у підходах до філософії». Ще більшою мірою це стосується багатьох постсоціалістичних країн. Цей напрям став пріоритетним і для багатьох сучасних українських філософів, що спричинилося, напевно, тривалим пануванням моністичної діалектико-матеріалістичної філософії в СРСР з усіма її недоліками.

Які ж переваги має цей напрям порівняно з першим? Він визнає відносну істинність багатьох суперечливих між собою концепцій у філософії, соціології, освіті, що забезпечує їх мирне співіснування. Плюралізм наших знань, узагалі методів цілеспрямованої діяльності, дозволяє більш глибоко розкривати закономірності кожної галузі такої діяльності. Релятивістська методологія надає кращі можливості пристосуватися до динамізму в розвитку сучасного суспільства, який усе прискорюється. Вона спрямована на формування такої творчої особистості, яка здатна краще вирішувати не тільки сучасні проблеми, але й ті, що виникатимуть у майбутньому. Але й цей напрям вирішення сучасних гострих філософських та соціальних проблем також піддається нині нищівній критиці [14, с. 330]. Крім хаотичності різних диференційованих знань, які заважають успішно вирішувати будь-які складні комплексні проблеми, цей напрям не дає можливості чітко визначити ті загальнолюдські цінності, що зараз стають найважливішими для людства. Так, папа Римський Іван Павло II писав про існування загальної імпліцитної філософії знання, принципів якої відчуває у собі кожна людина, хай й у загальних рисах і не усвідомлено. Він відносить до них основні моральні принципи та деякі інші і тому різко критикує «плюралізм, релятивізм, скептицизм».

Ні холістичний, ні плюралістичний напрями філософії і освіти не спроможні успішно вирішити найгостріші проблеми сучасного людства, а тому актуальним є становлення принципів нового – третього – напрямку, який намагається синтезувати в собі основні позитивні досягнення перших двох і подолати їх недоліки. Одним із засновників цього напрямку у філософії, соціології та історії був К. Ясперс. Сутність своєї концепції він висловив у такому положенні: «Обов'язковий для всіх єдиний світовий порядок (на відмінну від світової імперії) можливий якраз у тому випадку, коли численні світогляди залишаються вільними у своїй історичній комунікації». Тож такий «обов'язковий єдиний порядок», який закріплюється у певній системі правових, моральних та інших вимог, поєднується з наявністю плюралізму різних форм світогляду та їх вільною комунікацією. Принципова

різниця такого напрямку як від холистичного, так і плюралістичного полягає в тому, що загальні для всіх світоглядів закономірності, відповідні їм вимоги, тут зводяться до деякого їх мінімуму, який набагато легше може бути прийнятий представниками будь-якого світогляду, відповідної йому системи освіти [14, с. 331]. Такий підхід пов'язаний із принциповими змінами у постановці та вирішенні найважливіших філософських проблем. Так, президент Міжнародної федерації філософських товариств М. Кесада говорив на Всесвітньому філософському конгресі (1993 р): «...Основне питання філософії зараз – це утвердження миру у світі і душах людей». Сама ідея про «утвердження миру у світі і душах людей» не є новою. Але новим тут є те, що тепер таке утвердження повинно стати головною метою будь-якого філософського і освітнього вчення, адже зараз головна увага повинна бути спрямована не на те, щоб довести істинність лише свого вчення, а на порозуміння його з іншими, й на те, щоб кожна особистість чи будь-яка їх група краще порозумілася з оточуючими її людьми та світом [14, с. 332].

Як же стосується картина світу аналізованих напрямів? Остання з розглянутих, за К. Ясперсом, ґрунтується на вільній комунікації. Аналогія освітньої діяльності як спілкування, на наш погляд, є визначальною, адже унікальність кожної людини з лише їй властивою мовною картиною світу не є недоліком при спілкуванні, навпаки яскравість кожної особистості робить спілкування більш продуктивним, порозуміння між комунікантами під час такої взаємодії будується на спільності між їхніми внутрішніми світами в ім'я спільної справи. Оскільки порозуміння зазвичай між окремими людьми досягти можна, подолавши мовний і світоглядний бар'єри, саме цей різновид взаємодії повинен лягти в основу порозуміння людства у цілому, і в організацію освітньої діяльності зокрема, позаяк ідеї взаємопов'язаності діяльності людей, потреби взаєморозуміння, що зумовлюється зростаючою взаємозалежністю всіх країн і народів, потреби об'єднання зусиль усього людства в ім'я збереження життя на землі уже сьогодні актуальні у новому планетарному мисленні, вони стали невід'ємними складовими нашого буття.

Висновки

Уявлення про виховання у наш час зміщуються в бік розуміння виховання як процесу спілкування, а тому саме навички такої взаємодії й покликана формувати освіта. А отже, час картини світу у її концептуально-мовному вимірі наступає не тільки в дослідженнях науковців різного спрямування, а й в освіті, адже виховання, що ґрунтується на комунікативних засадах, спрямоване на формування ефек-

тивної адаптивності людини до мінливого соціального середовища, на розуміння єдності між людьми, на усвідомлення себе людиною світу, для якої є близькими і зрозумілими інтереси інших людей, а головними цінностями – загальнолюдські.

Список літератури

1. *Апресян Ю. Д.* Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Вопросы языкознания. – 1995. – №1. – С. 37-36.
2. *Владленова І.* Аналіз та корекція поняття "картина світу" // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол. Т. Біленко (головний редактор). – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. – Вип.23. Філософія. – С.29-36.
3. *Готовкіна Л.* Мовна картина світу: психолінгвістичний аспект // Гуманітарний вісник державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький. – № 15. – 2008. – С. 72-74.
4. *Даниленко В. П.* Языковая картина мира в концепции Л.Вайсгербера. // <http://www.islu.irk.ru/danilenko/articles/vaiskart.htm>.
5. *Жайворонюк В. В.* Етнолінгвістика в колі суміжних наук // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 23-35.
6. *Зализняк А.* // <http://school-collection.edu.ru/catalog/res/b6ff23e6-ac55-dd96-56f8-aa9d23b9010e/>.
7. *Ільїн В. В., Кулагін Ю. І.* Філософія. Підручник. У 2 ч. – Ч.ІІ Актуальні проблеми сучасності. – К.: Альтерпрес, 2002. – 480 с.
8. *Копшанский Г. В.* Объективная картина мира в познании и языке / Отв. ред. А. М. Шахнарович; АН СССР. Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1990. – 107с.
9. *Красных В. В.* Основы психолінгвістики и теории і коммуникации. – М.: Гнозис. 2001. – 270 с.
10. *Лисиченко А. А.* Структура мовної картини світу – Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 38-41.
11. *Лучечко Т.* Мовна картина світу в загадках (на матеріалі англійської та української мов) // Вісник факультету романо-германської філології. Збірник праць молодих науковців. Випуск 1. – Дрогобич, 2006. – С.50-59.
12. *Пелагеша Н.* Мова міжнародного спілкування або Lingua franca для глобального світу // <http://osvita.ua/languages/article/6794>.
13. *Сыров В. Н.* Значение "Картины мира" в современной науке и философии / В. Н. Сыров // Картина мира: модели, метода, концепты. Материалы Всероссийской междисциплинарной школы молодых ученых "Картина мира: язык, философия, наука". – 1 ноября 2001. – Томск: Издание ТГУ, 2002. – С.17-22.
14. Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку ХХІ століття: Монографія / Серія «Модернізація вищої освіти: світоглядно-педагогічні проблеми». – К.: Педагогічна думка, 2007. – 352 с.
15. *Хайдеггер М.* Время картины мира / Хайдеггер М. // Время и бытие: статьи и выступления. – М.: Республика, 1993. – С. 41-62.
16. *Шугарева М. О.* Роль мовної картини світу у соціальному пізнанні (історико-філософський аналіз) 09.00.05. – Історія філософії. Автореферат дис. ... канд. філос. наук, Дніпропетровськ – 1996. – 16 с.

Н.И. Ашиток

ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА В ФИЛОСОФСКО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ АСПЕКТЕ

В статье рассматривается специфика формирования современной языковой картины мира в сознании молодежи в философско-образовательном контексте, исследуются проблемы, которые возникают во время этого процесса.

N. Ashitok

A LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD IN PHILOSOPHICAL-EDUCATIONAL ASPECT

In the article the specifics of forming of modern linguistic picture of the world in consciousness of young people in philosophical and educational context are examined, problems which arise up during this process are probed.

